

Ковалев А.Г.

Харківський обласний благодійний фонд сприяння історико-культурним дослідженням «Діти підземелля». E-mail: kovaliov100@ukr.net

Дорожко О.М.

Харківський обласний благодійний фонд сприяння історико-культурним дослідженням «Діти підземелля». E-mail: geolog04081958@gmail.com

СПЕЛЕСТОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ СПЕЛЕСТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

SPELEOSTOLOGICAL PROSPECTS OF SPELEOSTOLOGICAL RESEARCHES IN THE KHERSON REGION

Вступ

Протягом 2021 року міжрегіональною групою дослідників підземного простору були виконані вишукування, що мали метою пошуки та розвідку підземних об'єктів на території Херсонщини та фундацію кадастру печер регіону.

В рамках проекту було виконано аналіз опублікованих та архівних матеріалів, в тому числі дореволюційних, та пілотну польову експедицію. В результаті виконаних робіт було складено перелік об'єктів підземного простору, як існуючих так і гіпотетично розташованих в межах Херсонської області. Існування деяких печер завірено картографуванням та фото фіксацією, інші зафіковані у вигляді інформаційного сліду. Виявлені підземелля здебільш мають штучне походження, тому повинні бути вивчені з застосуванням спелеостологічних методик та з урахуванням того що вони можуть бути об'єктами культурної спадщини та історико-архітектурними пам'ятками.

Дослідження визначило перспективні напрямки подальших розвідок елементів підземного простору Херсонської області.

1. Історія досліджень печер Херсонської області

Херсонська область – регіон з багатою історією, що сягає античних часів. Археологічні дослідження, що проводилися в різні періоди показують високу динаміку антропогенного навантаження на ландшафти північного Причорномор'я та нижнього Придніпров'я, що складають сучасну територію Херсонщини. Історія людства мала певне відображення в створенні специфічного антропогенного рельєфу, в якому підземні споруди різного призначення займали не останнє місце. Логічним є очікування знаходження на досліджуваній території печер штучного походження

різної генези та різного віку.

Втім, повноцінних спеціалізованих досліджень елементів підземного простору в Херсонській області не проводилося. Найбільш продуктивний аналіз доступної інформації було зроблено одеським спелеологом Л.Н. Суховесом у 2000 році [11]. Але в цілому відомості про печери розкидані по джерелам що мали іншу спеціалізацію – археологічну, етнографічну, біологічну, геоботанічну, тощо. Так, наприклад, деякі відомості про печери регіону ми знаходимо в творчості відомого митця та етнографа Олексія Афанас'єва (Чужбинського), зокрема це відомості про підземні споруди Малої Лепетихи [10]. Опис печер на околицях с. Садове зробив Дмитро Яворницький, відомий дослідник козацької доби [12]. Зокрема, фахівці вважають що одна з печер, з тих що він згадував, відома зараз як «Федорівська».

В дослідженнях особливостей зимівлі кажанів, що виконані інститутом зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України, згадуються печери Інгулка, Осокорівські каменоломні [3] та Інгулка-2 [4].

Дослідження печери «Федорівська» пов'язані зі створенням кадастрової картки первинного обліку об'єкта природно-заповідного фонду що були виконані колективом дослідників Херсонського державного університету. До створення туристичної інфраструктури долучилися учні місцевої школи – члени гуртка «Патріот», під керівництвом В.І. Черепашук. Деякі матеріали досліджень печери зберігаються у шкільному музеї селища Федорівка [6].

Натурне обстеження Осокорівських у 2004 році було виконане експедицією одеського клубу «Пошук». Була заведена облікова картка та виконано часткове картографування розгалуженої системи штоленъ.

Дослідження штучної печери в селищі Мала Лепетиха зроблено в 2021 році групою спелеологів-ентузіастів з Каховки, Полтави та Харкова.

Слід згадати також про епізодичні обстеження підземних архітектурних споруд що були в різні роки виявлені в результаті провалів поверхні землі або при проведенні будівельних робіт в великих містах області – Херсоні, Бериславі та Геніческу. Опубліковані та фондові джерела, що містять інформацію про штучні печери Херсонщини ще мають бути детально опрацьовані.

2. Перелік штучних печер Херсонської області

2.1. Гірничі виробки

Осокорівські штолньні – найбільший спелеостологочний об'єкт в області за довжиною, площею та обсягом. Знаходяться штолньні в Нововоронцовському

районі, що розташований на північному заході області, на правому березі Дніпра. на лівому північному схилі балки – затоки. Гірничі виробки закладені в світло-сіруму органогенному вапняку меотіс-сарматського ярусу верхнього міоцену (N1s3-m), що використовувався для будівництва. Розробка продуктивного горизонту здійснювалась з середини ХХ сторіччя та продовжується до теперішнього часу. Має розгалужену лабіринтову будову з 5 входами південної експозиції. Осокорівські штолльні – місце зимовки та свормінгу кажанів. Підземелля досліджено групою одеських спелеологів під керівництвом О.Васильової (Букаренко) в 2004 році. Хіроптерологічні дослідження проводилися інститутом зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України (Годлевска О. 2011 р.).

Малолепетихінська – невелика гірнича виробка дореволюційних часів. Знаходиться в межах селища Мала Лепетиха Великолепетихинського району. [7]. Три входи південної експозиції знаходяться на правому північному схилі Пуциної балки, що впадає в долину Дніпра зі сходу. В шахті видобувався світлосірий біогенний вапняк верхнесарматського віку (N1s3), поклади якого поширені в Херсонській області і зазвичай оголюються на схилах балок та яруг, в долинах річок. Печера має будову у вигляді колонніка. На теперішній час підземний простір не використовується, частково завалений сміттям.

Малолепетихінська печера досліджена міжрегіональною групою спелеологів (Ковалев А. 2021 р.).

В цьому сегменті залишаються недослідженими деякі гірничі виробки відомості про які надійшли від очевидців. Можливо очікувати знаходження виробок по здобутку вапняку біля селищ Чорнобаївка, Зеленівка, Висунці, Республіканець, Пригор’є. Не закінчене картографування Осокорівських каменоломень. За останні десятиріччя там продовжувався видобуток каміння і обсяг підземних порожнин значно збільшився.

Старовинні шахти також можуть бути знайдені при обстеженні глибоких балок та яруг де маються виходи вапняку.

2.2. Пещери – схованки

Інгулка – печера, що знаходиться поміж селищами Понятовське та Нікольське на березі р. Інгулець. Два входи південної експозиції знаходяться у крутому вапняковому схилі. Гірська порода, що вміщає печеру – вапняк світло-сірий органогенний меотіс-сарматського віку (N2s3-m). Під час весняних паводків підземний простір підтоплюється. Про це свідчать ґрунтові наноси. В Інгулці зустрічаються кажани і це місце може бути їх зимівлею. Печера досліджена та закартографована одеськими

спелеологами (Суховій Л., 1973 р.).

Інгулка-2 – нороподібна підземна порожнина з низьким зводом. Знаходиться неподалік від печери Інгулка. Досліджена інститутом зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України (Годлевська О., 2011 р.).

Федорівська – найбільш відома в регіоні печера. Завдяки тому, що підземелля має статус геологічної пам'ятки регіонального значення, відомості про печеру широко розійшлися в краєзнавчих та туристичних колах. Знаходиться цей об'єкт заповідного фонду у Білозірському районі на північній околиці с. Федорівка. Вхід південної експозиції розташований на схилі правого берега р. Інгулець.

На жаль, вхід до підземної споруди зараз недоступний в результаті обвалу.

Можливі знахідки невідомих печер в околицях селищ Понятівка, Саблуківка, Золота Балка, Чабаювка, відомості про які надані місцевими жителями.

2.3. Культові печери

Підземелля Григор'євсько-Бізюкіного монастиря. Монастир знаходиться в с. Червоний Маяк Бериславського району. На території монастиря відомі підземні келії монахів та скельна церква. В які часи були споруджені ці підземелля невідомо. Сам монастир був заснований у с. Бізюкіно Смоленської області ще у 1621 році, але занепав і був перенесений у 1803 році на місце Григор'євсько-Бериславської пустині що на Херсонщині. Пустинь була заснована у 1782 році. Монастир ще мав назву «Пропасний» (по балці Пропасна, де він розташований). Діяльність пустині була завершена в 1922 році і поновлена у 1992 р. Легенди розповідають, що печери були розбійницькими сховками, а після заснування пустині були покинуті злодіями і використовувалися вже монахами-схимниками. Втім, дореволюційні джерела [1,5] оминають увагою існування підземних споруд на території монастиря. Можна припустити, що печери мають новітню історію.

Подземелья Чернечої балки. У Афанас'єва-Чужбинського знаходимо згадку про існування печери та монастира у верхів'ях Чернечої балки що за Рогачиком. Ця місцевість знаходиться на лівому березі Каховського водосховища північніше Малої Лепетихи.[10]

2.4. Міські підземелля

В цій групі підземних споруд маємо розглянути підземелля різноманітної генези, що час від часу нагадують про себе проваллями, або були знайдені при будівельних роботах. Є відомості про підземелля в великих містах області – Херсоні, Бериславі

та Генічеську [2,8]. На жаль, ми не маємо достовірної та повноцінної інформації про ці об'єкти. Але в періодиці регулярно з'являються дописи, інтерв'ю з місцевими краєзнавцями та спогади старожилів про знаходження фрагментів підземних архітектурних споруд в вищевказаних містах. В м. Геніческ за ініціативою міської ради взимку 2018 року було проведено первинне обстеження деяких підземель. В робочу групу входили провідні фахівці Київського інституту археології Болтрик Ю.В. та Нечитайлло П.А. На жаль, з-за відсутності фінансування роботи не мали продовження.

Неідентифіковані підземелля найчастіше в фаховій літературі мають назву «міни». Це можуть бути залишки підземель культового, військового, але найчастіше господарського призначення. Певні передумови для підземних споруд є. Багата історія Херсонщини не могла не втілитись також і в різноманітних штучних печерах. Об'єкти-аналоги подібних підземних споруд добре вивчені в Одесі, Харкові, Києві та ін. Але на жаль, інформація про міські підземелля обростає різноманітними містичними та сакральними мотивами та набуває дещо езотеричного характеру. Тому для введення в науковий оборот даних про міські підземелля Херсонщини замало.

До того ж, пошуки печер на урбанізованих територіях мають певні складності, пов'язані з існуючим забудуванням та розгалуженням сучасних технологічних мереж.

Висновки

Обсяг опрацьованих матеріалів дозволяє засвідчити, що Херсонщина, не зважаючи на репутацію «не пічерного» регіону, має на своїй території печери штучного походження різного призначення, вироблені в різні історичні періоди, різних морфологічних особливостей та масштабу. Різноманітна інформація з літературних та усних джерел показує наявність певних перспектив для пошуку об'єктів підземного простору досі невідомих широкій спільноті. До того ж, спеціалізовані дослідження вже відомих підземних порожнин можуть відкрити нові сторінки історії краю. Новітні технології дистанційних вишукувань можуть відкрити поховані порожнини, а досягнення в області геодезії дозволяють швидко та якісно провести локалізацію печер у просторі. Штучні печери є історичними пам'ятками, що містять певну інформацію про минулі часи та можуть стати цікавими об'єктами туристичної інфраструктури.

Література

1. Афанасьев-Чужбинский А.С. В Южную Россию. Т.1. Очерки Днепра. СПб. 1861 г. Стр. 256-257.
2. Беличко Юрий Николаевич. Геническ. Катаомбы: записки краеведа о далеком и недавнем прошлом . - Мелитополь : Издательский дом МГТ, 2011. - 87 с.
3. Годлевська Л., Бузунко П., Ребров С., Гхазалі М. Підземні сховища рукокрилих «не-печерних» регіонів України. За результатами 2002 – 2015 рр. - Вісник Львівського університету. Серія біологічна. Випуск 71. 2016. С. 178–189.
4. Годлевская Е.В., Гхазали М.А., Тыщенко В.Н. Результаты первого полномасштабного учета рукокрылых в подземельях Континентального Причерноморья Украины // Заповідна справа в Україні. 2011. Т. 17. Вип. 1–2. С. 34–41.
5. Зверинський В.В. Преобразование старых и учреждение новых монастырей с 1764-95 по 1 июля 1890 г. СПб. Типография Безобразова и комп. 1890 г. Стр.81.
6. Мойсієнко І.І., Пономар'ова А.А. Сучасний стан геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Федорівська печера». В відкритий з'їзд фітобіологів Причорномор'я. Збірка тез доповідей. Херсон. 2013.
7. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Херсонская область / АН УССР. Ин-т истории; Гл. редакц.: П. Т. Тронько (пред.) и др. – К.: Гл. ред. Укр. сов. энцикл. АН УССР, 1983. – 667 с.
8. Пирожок Г. Бериславські підземелля // Нариси з історії Бериславщини: Випуск 4. — К.–Херсон–Берислав: Просвіта, 2005. — С. 41-42.
9. Пронин К.К. Естественные пещеры. Причерноморско-Азовской и Молдавско-Подольской карстовых областей. Украинский Институт спелеологии и карстологии МОН и НАН Украины и Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, - Симферополь-Одесса, «СОННАТ» 2009. – Стр. 113 - 116.
10. Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского). СПб, Книгоиздательство Германа Гоппе. 1892 г. т.7. стр. 362.
11. Суховей Л.Н. Перспективы изучения антропогеновых пещер Херсонской области. Спелестологический ежегодник РОСИ. Москва. 2000. Стр.112-114.
12. Яворницкий Д.И. История села Фалеевки-Садовой Херсонской губернии и уезда. СПб, 1892. Стр 4-6.